

УДК 347.764: 368.01

В. П. Янишен,
канд. юрид. наук, доцент
Національний університет
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»,
м. Харків

МАЙНОВИЙ ІНТЕРЕС ЯК ПРЕДМЕТ ДОГОВОРУ СТРАХУВАННЯ

Розглядається поняття майнового інтересу в страхових зобов'язаннях, аналізуються його сутність і характерні ознаки, особливості прояву за різними галузями страхування. Висвітлюється співвідношення і взаємозумовленість майнового і страхового інтересів.

Ключові слова: майновий інтерес, страхове зобов'язання, страховий інтерес.

Відповідно до чинного законодавства України предмет є істотною умовою будь-якого договору – як цивільно-правового (ст. 638 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [4; 2003. – № 11. – Ст. 461], так і господарського (ст. 180 Господарського кодексу України (далі – ГК України)) [4; 2003. – № 11. – Ст. 462]. Без досягнення сторонами згоди договір не може вважатись укладеним. ЦК України, як і Закон України «Про страхування» від 7 березня 1996 р. [2; 1996. – 11.04. – № 68], визначають предметом договору страхування правомірні майнові інтереси, які є однією із основних умов для виникнення страхових відносин. Обсяг прав та обов'язків сторін страхового зобов'язання значною мірою зумовлюється змістом і величиною майнового інтересу.

Питання майнового інтересу знайшли відбиття у працях, присвяченим страховим зобов'язанням, В. І. Серебровського, В. К. Райхера, К. О. Граве, Л. А. Лунця, М. І. Брагінського та ін. Проте більшістю вчених воно розглядається виходячи із сутності далося в контексті загальних питань страхових відносин. Публікацій, що розкривають безпосередньо майновий інтерес, в Україні фактично немає.

Метою даної статті є поглиблене дослідження природи й характерних ознак майнового інтересу, який через втілення у предметі договору страхування є однією з його істотних умов.

Визначення поняття «інтерес» бракує як в ЦК України, так і в інших нормативно-правових актах. ЦК України лише визначає, що кожна особа має право на захист свого інтересу, який не

суперечить загальним засадам цивільного законодавства. У той же час у передбачених законом випадках суд вправі відмовити в захисті інтересів особи (ст. 16 ЦК України).

Як зазначає Конституційний Суд України в Рішенні по справі № 18/рп/2004 від 1 грудня 2004 р. у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень ч. 1 ст. 4 ЦПК України (справа про охоронюваний законом інтерес) [4; 2004. – № 50. – Ст. 3288], етимологічний зміст слова «інтерес» включає: а) увагу до кого-, чого-небудь, зацікавлення кимось, чимось; цікавість, захоплення; б) вагу; значення; в) те, що найбільше цікавить кого-небудь, що становить зміст чийхось думок і турбот; г) прагнення, потреби; д) те, що йде на користь кому-, чому-небудь, відповідає чийсь прагненням, потребам; вигоду, користь, зиск.

У загальносоціологічному значенні категорія «інтерес» розуміється як об'єктивно існуюча й суб'єктивно усвідомлена соціальна потреба, як мотив, стимул, збудник, спонукання до дії; у психології – як ставлення особистості до предмета як до чогось для неї цінного, такого, що притягує. У юридичних актах термін «інтерес» з урахуванням його як етимологічного,

так і загально соціологічного та психологічного значення вживається в широкому чи вузькому значенні як самостійний об'єкт правовідносин, реалізація якого задовольняється чи блокується нормативними засобами. Інтерес може бути як охоронюваним законом, правоохоронюваним, законним, так і незаконним. Останній не захищається ні законом, ні правом, не повинен задовольнятися чи забезпечуватися ними, оскільки спрямований на ущемлення прав і свобод інших фізичних або юридичних осіб, обмежує захищені Конституцією й законами України інтереси суспільства, держави чи «всіх співвітчизників» або не відповідає Конституції чи законам України, загальноновизнаним принципам права. Коли ж інтерес не підлягає охороні ані законом, ані правом, законодавець завжди прямо про це зазначає.

Майновим інтересом необхідно визнавати правомірний інтерес фізичної або юридичної особи, пов'язаний з правом власності, іншими речовими (майновими) правами й зобов'язаннями, а також інтерес, спрямований на збереження й забезпечення життя, здоров'я, пов'язаний з працездатністю фізичної особи. Чинне законодавство крім заборони страхування лише протиправних інтересів не містить будь-

яких обмежень щодо їх кола. Однак законодавство зарубіжних країн встановлює додаткові обмеження. Так, згідно зі ст. 928 Цивільного кодексу РФ [5; 1994. – № 32. – Ст. 3301] під страхом нікчемності не допускається страхування поруч з протиправними інтересами також страхування збитків від участі в іграх, лотереях, парі, а також витрат, до яких особа може бути примушена з метою звільнення заручників.

Виходячи із сутності майнового інтересу виділяються 3 види страхування: а) *особисте*, за яким майнові інтереси пов'язані з життям, здоров'ям, працездатністю й пенсійним забезпеченням фізичної особи; б) *майнове*, за яким вони пов'язані з правом власності або іншими речовими правами на певне майно (володіння, користування й розпоряджання майном), а також з різними джерелами одержання доходу; в) *страхування відповідальності*, за яким майнові інтереси пов'язані із зобов'язанням фізичної або юридичної особи відшкодувати заподіяну нею шкоду іншій особі або її майну, а також шкоду, заподіяну юридичній особі. При цьому слід мати на увазі, що предметом договору страхування є майновий інтерес особи, а не сама фізична особа, її життя, здоров'я, працездатність, майно чи відповідальність фізичної або юридичної особи.

Із визначення предмета договору страхування (ст. 980 ЦК України; ст. 4 Закону «Про страхування») випливає, що майновий інтерес притаманний усім видам страхування, а відрізняється лише формами свого прояву. Так, при майновому страхуванні майнові інтереси особи пов'язані з ризиком загибелі, втрати, пошкодження тощо належного їй майна, а також понесення збитків (втрачено чи недоодержання доходів) від підприємницької чи іншої діяльності. При цьому слід відмежовувати поняття «майновий інтерес» і «майно», оскільки зміст першого значно ширше. Прикладом може послужити випадок, коли внаслідок аварії на підприємстві було пошкоджено частину майна, що призвело до зупинки виробництва. Прямий збиток для підприємства визначається вартістю пошкодженого майна. Проте в результаті припинення випуску продукції підприємство може зазнати збитків у вигляді упущеної вигоди, яка може значно перевищувати розмір реальних збитків. У даному разі може йтися про майнові інтереси щодо як безпосередньо майна, так і отримання доходів в результаті діяльності підприємства. З метою захисту майнових інтересів підприємство може здійснити страхування і майна, і своїх підприємницьких

ризиків. При страхуванні відповідальності майнові інтереси особи пов'язані з ризиком притягнення її до відповідальності на підставі укладеного правочину (приміром, страхування відповідальності за непогашення кредиту) або внаслідок заподіяння третій особі недоговірної шкоди (наприклад, страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів).

Життя, здоров'я, працездатність, звичайно, не мають вартісної оцінки. Це дає підстави існуванню правової позиції, яка заперечує наявність майнового інтересу в особистому страхуванні як притаманному лише страхуванню майновому. Разом із тим в особистому страхуванні особа теж заінтересована у грошовій виплаті в разі заподіяння їй шкоди життю або здоров'ю, досягнення нею певного віку або настання в її житті іншої передбаченої договором страхування події, що пов'язано із втратою доходів або непередбаченими витратами (приміром, втрата заробітку, витрати на проведення лікування тощо). Проте майновий інтерес у сфері особистого страхування (включаючи також страхування життя), як і майнового, зумовлюється задоволенням майнових потреб, викликаних настанням страхового випадку.

Майновий інтерес завжди має *вартісний характер*. Договір страхування укладається страхувальником з метою одержання ним певної грошової страхової виплати. (Страхова виплата – це грошова сума, що виплачується страховиком відповідно до умов договору страхування при настанні страхового випадку (ч. 2 ст. 9 Закону України «Про страхування»). У майновому страхуванні це виявляється в тому, що за загальним правилом страхова сума, якою є грошова сума, в межах якої страховик відповідно до умов страхування зобов'язаний провести виплату при настанні страхового випадку (ч. 1 ст. 9 Закону України «Про страхування»), встановлюється в межах вартості майна за цінами й тарифами, що діють на момент укладання договору. При цьому страхове відшкодування не може перевищувати розміру прямого збитку, якого зазнав страхувальник. (Страхове відшкодування – це страхова виплата, що здійснюється страховиком у межах страхової суми за договорами майнового страхування і страхування відповідальності при настанні страхового випадку (ч. 16 ст. 9 Закону України «Про страхування»).

Непрямі збитки вважаються застрахованими, якщо це передбачено договором страхування. Якщо страхова сума

становить певну частку вартості застрахованого предмета договору страхування, страхове відшкодування виплачується в такій же частці від визначених по страховій події збитків, якщо інше не передбачено умовами страхування. Таким чином, розмір майнового інтересу при страхуванні майна визначається його реальною вартістю. Із цього випливає наступне правило не допускати страхування вище майнового інтересу.

При страхуванні відповідальності величина майнового інтересу відповідає обсягу майнових претензій потерпілих за заподіяну їм шкоду, який при укладенні договору страхування встановити неможливо. Ось чому при такому страхуванні майновий інтерес визначається через категорію ліміту відповідальності страховика (*limit of indemnity*), тобто грошову суму, в межах якої останній зобов'язаний провести виплату страхового відшкодування відповідно до умов договору страхування (Поняття «ліміт відповідальності страховика», як гранична відповідальність страховика, використовується виключно як вузькоспеціалізований страховий термін. У загальноприйнятому цивільно-правовому значенні воно означає максимальний розмір зобов'язань страховика щодо

здійснення страхової виплати за укладеним договором страхування й не має характеру відповідальності. Тоді як страховик може бути притягнутим до майнової відповідальності за порушення умов договору, зокрема, в разі нездійснення або несвоєчасного здійснення страховиком страхової виплати страхувальникові або іншій особі). Приміром, згідно зі ст. 9 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» [4; 2004. – № 30. – Ст. 2000] та розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 9 липня 2010 р., № 566 «Про деякі питання здійснення обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» [4; 2010. – № 64. – Ст. 2229] обов'язковий ліміт відповідальності страховика за шкоду, заподіяну майну потерпілих, становить 50000 грн на одного потерпілого. Якщо загальний її розмір за одним страховим випадком перевищує п'ятикратний ліміт відповідальності страховика, відшкодування кожному потерпілому пропорційно зменшується. Обов'язковий ліміт відповідальності страховика за шкоду, заподіяну життю чи здоров'ю потерпілих, становить

100000 грн на одного потерпілого. Розміри лімітів відповідальності страховика мають переглядатися Уповноваженим органом (нині – Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг – Нацкомфінпослуг) відповідно до рівня інфляції й індексу споживчих цін. Якщо фактичний розмір заподіяної потерпілому шкоди перевищує ліміт відповідальності страховика, в межах якого була здійснена виплата страхового відшкодування потерпілому, останній вправі звернутися до безпосереднього заподіявача шкоди, цивільна відповідальність якого застрахована з вимогою про сплату йому різниці між фактичним розміром шкоди і страховою виплатою (страховим відшкодуванням) (ст. 1194 ЦК України). За браком ліміту відповідальності страховик повинен здійснити страхову виплату в межах реальних збитків.

Життя і здоров'я людини, як уже зазначалось, не підлягають вартісній оцінці. Проте цивільне законодавство (зокрема, гл. 82 ЦК України) передбачає відповідальність, яка має майновий характер, за заподіяння шкоди як майну, так і життю чи здоров'ю фізичної особи. Так, відшкодування шкоди особі, яка зазнала каліцтва або іншого ушкодження здоров'я, або померла, здійснюється у грошовій

формі, як правило, щомісячними платежами або одноразово (ст. 1202 ЦК України).

Фізична або юридична особа, яка завдала таку шкоду особі фізичній, зобов'язана відшкодувати потерпілому заробіток (дохід), не отриманий ним унаслідок втрати чи зменшення професійної або загальної працездатності, а також відшкодувати додаткові витрати, викликані необхідністю посиленого харчування, санаторно-курортного лікування, придбання ліків, протезування, стороннього догляду тощо (ч. 1 ст. 1195 ЦК України). У випадку каліцтва або іншого ушкодження здоров'я фізичної особи, яка в момент завдання шкоди не працювала, розмір відшкодування визначається виходячи з розміру мінімальної заробітної плати (ч. 2 ст. 1195 ЦК України). У разі смерті потерпілого право на відшкодування шкоди мають непрацездатні особи, які були на його утриманні або мали на день його смерті право на одержання від нього утримання, а також дитина потерпілого, народжена після його смерті (ч. 1 ст. 1200 ЦК України). Із наведеного виходить, що цивільне законодавство (статті 1195 – 1208 ЦК України) за заподіяння шкоди життю чи здоров'ю фізичній особі передбачає певну майнову компенсацію, визначаючи її грошову величину.

Якщо розмір майнового інтересу при страхуванні майна визначається його вартістю, встановити величину інтересу в особистому страхуванні досить складно, а при страхуванні життя – так і неможливо. Це пояснюється тим, що в особистому страхуванні розмір страхової виплати визначається або величиною втраченого майбутнього доходу (наприклад заробітку), або майбутніми витратами (лікування, придбання медикаментів тощо), або виплатами (ануїтет). Майновий інтерес, пов'язаний із власним життям, є необмеженим. Також необмеженим є інтерес одного з подружжя щодо життя іншого, батьків щодо життя їх дітей. Тому в особистому страхуванні його величина умовно встановлюється через розмір страхової суми, яка безпосередньо залежить від величини страхового платежу. За однакових умов страхування чим більший страховий платіж, тим більша страхова сума.

Розміри страхової суми та (або) страхових виплат визначаються за домовленістю між страховиком і страхувальником (у майновому страхуванні – в межах реальної вартості майна) під час укладення договору страхування чи внесення змін до нього, або у випадках, передбачених чинним законодавством.

Майновий інтерес є *персоніфікованим*, невіддільним від конкретної особи – його носія. Він завжди має конкретний характер. Тільки особа, яка має майновий інтерес, може бути суб'єктом страхових відносин. У страхуванні діє наступне правило: немає інтересу – немає страхування. У той же час чинне законодавство не окреслює кола осіб, які можуть виступати конкретними носіями майнових інтересів. Ними можуть бути будь-які особи, які мають заінтересованість щодо певного об'єкта. Наприклад, ч. 3 ст. 24 Закону України «Про оренду державного та комунального майна» від 10 квітня 1992 р. [1; 1992. – № 30. – Ст. 416] встановлено, що орендоване майно страхується орендарем на користь того учасника договору оренди, який бере на себе ризик випадкової загибелі чи пошкодження об'єкта оренди. Зазвичай ризик випадкового знищення чи пошкодження (псування) майна несе його власник, яким є орендодавець. Тому майновий інтерес у збереженні об'єкта оренди має лише він. У разі страхування орендарем об'єкта оренди на свою користь, він не буде мати правових підстав для одержання страхового відшкодування.

Майновий інтерес є *юридичним*, оскільки безпосередньо пов'язаний з правовідносинами, що не суперечать чинному зако-

нодавству. Так, згідно зі ст. 322 ЦК України власник, зобов'язаний утримувати належне йому майно й нести всі витрати, пов'язані з ним (зберігання майна, його ремонт, забезпечення збереження його властивостей тощо). Статті 1166, 1167 ЦК України зобов'язують винуватого відшкодувати завдану потерпілому майнову й моральну шкоду. Подружжя відповідно до ч. 1 ст. 75 Сімейного кодексу України (далі – СК України) [4; 2002. – № 7. – Ст. 273] повинні матеріально підтримувати один одного. Статті 180, 198, 202 СК України встановлюють обов'язок батьків утримувати дитину до досягнення нею повноліття, своїх непрацездатних повнолітніх дочку, сина, які потребують матеріальної допомоги, якщо вони можуть таку матеріальну допомогу надавати, а також обов'язок повнолітньої дочки, сина утримувати непрацездатних батьків, які потребують матеріальної допомоги. Тому для страхування правові (юридичні) підстави майнового інтересу мають істотне значення. Укладаючи договір страхування, особа повинна мати законне право на отримання компенсаційної виплати, зумовленої настанням страхового випадку. Брак майнового інтересу в конкретної особи є підставою для страховика відмовити в наданні їй страхового захисту.

Особа, зазнаючи різноманітних несприятливих впливів, наслідком яких є ймовірність заподіяння її майновим інтересам шкоди, безперечно, заінтересована в існуванні зовнішніх джерел її компенсації, в тому числі й за рахунок страхових виплат, що забезпечується організацією й наданням їй страхового захисту при настанні зумовлених подій. У даному випадку прийнято вести мову про існування спеціального *страхового інтересу*, зумовленого майновим інтересом власника, пов'язаного з можливим нанесенням йому майнової шкоди.

Страховий інтерес (*insurable interest*) – матеріальна заінтересованість у страхуванні об'єктів, до яких страхувальник має стосунок як власник, орендар, перевізник, включає майно й усе те, що може бути предметом заподіяння матеріального збитку (шкоди) страхувальникові або у зв'язку з чим може виникнути відповідальність страховика перед третіми особами [6, с. 571].

Майнові інтереси, які є предметом договору страхування, постійно перебувають під впливом ризику заподіяння їм різноманітної шкоди (хвороба, каліцтво фізичної особи, пошкодження майна, втрата доходу, притягнення до майнової відповідальності тощо), що визначає й *ризиковий (алеаторний) характер* страхового інтересу. Як зазначає

О. В. Гуков, суб'єктивне право, кореспондуючий йому обов'язок і страхове зобов'язання – це все юридичні засоби реалізації страхового інтересу. Тільки за їх наявності останній може бути реалізований. Страховий інтерес, не будучи суб'єктивним правом, віддзеркалює інтерес майновий, що ґрунтується на ньому й реалізація якого можлива тільки у страхових правовідносинах [3, с. 12, 13].

Підсумовуючи наведене, зазначимо, що майновий інтерес, який у страхових відносинах набуває змісту страхового, незалежно від галузі страхування

притаманний усім його видам. Він є обов'язковим елементом договору страхування і формує одну з істотних його умов – предмет. Майновий (страховий) інтерес не повинен суперечити закону, зумовлюється розміром необхідної матеріальної допомоги (особисте страхування), вартістю майна або матеріальних втрат, у тому числі й майбутніх (майнове страхування), або величиною майнових претензій (страхування відповідальності). Він повинен бути вартісним, персоніфікованим юридичним інтересом, який має ознаки ризиковості (алеаторності) заподіяння шкоди.

Список літератури: 1. Відомості Верховної Ради України. 2. Голос України. 3. *Гуков А. В.* Категорія страхового інтереса в гражданском праве России: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук: 12.00.03 / А. В. Гуков – М. – 2010. – 22 с. 4. Офіційний вісник України. 5. Собрание законодательства РФ. 6. Страхування: підруч. / керівник авт. кол. і наук. ред. С. С. *Осадець*. – [Вид. 3-тє, без змін.] – К.: КНЕУ, 2006. – 599 с. 7. Урядовий кур'єр.

ИМУЩЕСТВЕННЫЙ ИНТЕРЕС КАК ПРЕДМЕТ ДОГОВОРА СТРАХОВАНИЯ

Янишен В. П.

Рассматривается понятие имущественного интереса в страховых обязательствах, анализируются его сущность и характерные признаки, особенности проявления в различных отраслях страхования. Освещается соотношение и взаимообусловленность имущественного и страхового интересов.

Ключевые слова: имущественный интерес, страховое обязательство, страховой интерес.

PROPERTY INTEREST AS A SUBJECT OF INSURANCE CONTRACT

Yanishen V. P.

In this work we consider the concept of an ownership interest in the insurance liabilities, analyze its nature and characteristic recognizes, specific manifestations in different branches of insurance. We highlight the relationship and interdependence of property and insurance interests.

Key words: property interest, insurance liability, insurance, interest.

Надійшла до редакції 05.10.2012 р.